

The Role of the United States of America in the Securitization of Iran-Azerbaijan Relations

Mehdi Hedayati Shahidani¹ | Amir Hossein Mehdipour² | Mohammad Jalaei³

Received Date: 2025/04/23

Revise Date: 2025/07/31

Accept Date: 2025/08/30

Cite: Hedayati Shahidani, M; Mehdipour, A H. and Jalaei, M. (2026). The Role of the United States of America in the Securitization of Iran-Azerbaijan Relations. *Crisis Studies of the Islamic World*, 13(2), 35-66.

DOI: 10.22034/csiw.2026.736815

Extended Abstract

*I*n the conflicts in the Caucasus, some extra-regional powers such as the United States are seeking to play a role in the equations of this region. The United States is trying to show its presence in support of Baku in a serious way in order to balance power with Iran and Russia in the Caucasus region. Accordingly, the main question of the article is what effect has the foreign policy of the United States had on the relations between Iran and the Republic of Azerbaijan in the Caucasus region? In response to the above question, using the theoretical framework of the Copenhagen School, the hypothesis was tested that the United States plays a role in the security of relations between Iran and the Republic of Azerbaijan through arms and military support, investment and influence in the routes of energy transmission lines, as well as support for separatist and pan-Turkist movements. The main finding of the article is that the United States in the countries of the South Caucasus, especially the Republic of Azerbaijan, seeks to connect these countries to NATO and counter Iran's influence and influence in the region through a soft empowerment strategy.

Keywords: United States of America, securitization, Islamic Republic of Iran, Republic of Azerbaijan, Soft Empowerment

¹. Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, University of Guilan, Rasht, Islamic Republic of Iran, (Corresponding author). hedayati@guilan.ac.ir

². PhD student in International Relations, University of Guilan, Rasht, Islamic Republic of Iran. amirmehdipour52@gmail.com

³. Faculty of Political Science and International Relations, University of Guilan, Rasht, Islamic Republic of Iran. Jalaei@guilan.ac.ir

Introduction

Among the countries of the South Caucasus, the Republic of Azerbaijan occupies a particularly important position as Iran's most significant northern neighbor, given its ethnic and cultural proximity to Iran's northwestern provinces, as well as its relatively stable and growing economy. These geopolitical, geoeconomic, and security connections, rooted in historical, cultural, and demographic commonalities, provide a potential basis for strengthening bilateral cooperation. Nevertheless, relations between Tehran and Baku have experienced considerable fluctuations over the past two decades, indicating the failure to fully utilize their mutual interdependence in advancing strategic interests. In addition, the involvement of Western countries, particularly the United States, has consistently been considered an influential factor in shaping these relations.

The United States, by emphasizing its geopolitical and economic interests in Central Asia and the Caucasus, has attempted to maintain its long-term strategic influence through balancing power and maintaining a regional presence. These policies have been pursued within the framework of broader U.S. regional strategies and have often involved a confrontational approach toward actors whose interests are not aligned with those of Washington. At the same time, Azerbaijan's policies, including its relations with Western powers, Turkey, and Israel, have contributed to the country's alignment with Western policies and objectives.

Accordingly, the main question of this study is: What effect has U.S. policy in the South Caucasus had on the securitization of relations between Iran and the Republic of Azerbaijan? The main hypothesis is that the United States has contributed to the securitization of Iran–Azerbaijan relations through military and arms support, investment in and influence over energy-transit routes, and support for separatist and Pan-Turkist movements. The main finding of the study is that the United States has pursued a strategy of soft empowerment in the South Caucasus, particularly in Azerbaijan, in order to connect these countries more closely to NATO and counter Iran's regional influence.

1. Research Methodology and Theoretical Framework

In terms of purpose, this study is applied, and in terms of its nature and research method, it is explanatory-analytical. Given its qualitative approach, data were collected through library research and Internet-based investigations. The collected data were analyzed qualitatively and interpretively through rational reasoning and analysis.

The Copenhagen School constitutes the theoretical framework of this study. Various and sometimes competing theories have been developed concerning the nature and meaning of security and security policies in international relations. Each of these approaches conceptualizes security differently and examines it at different levels. The Copenhagen School is one of the most comprehensive approaches to security in international relations.

Developed primarily through the works of Barry Buzan, Ole Wæver, and their colleagues, this approach has contributed significantly to broadening the concept of security beyond its traditional military focus. The Copenhagen School considers security to be multidimensional and extends the concept beyond the military sphere to include economic, environmental, societal, and political dimensions. Within this framework, security is not regarded merely as an objective and military phenomenon; rather, it is understood as a social and discursive process constructed through interaction among different actors. Securitization occurs when an issue, such as a military, ethnic, or identity-related concern, is presented by a political or social actor as an existential threat, and when the relevant audience accepts this representation and consequently regards extraordinary measures as justified.

2. Discussion

- The Alliance of Interests: Strategic Cooperation between the United States and Azerbaijan

The United States was among the first countries to recognize Azerbaijan's independence after the dissolution of the Soviet Union, and formal diplomatic relations were established in the early 1990s. Since Azerbaijan's independence in 1991, relations with the United States have represented an important dimension of Azerbaijan's international interactions. These relations have included economic, political, and security dimensions and have been influenced by regional and global developments. Energy cooperation has been one of the major foundations of bilateral relations, with projects such as the Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline serving as prominent examples.

Over subsequent decades, high-level diplomatic contacts between the two countries contributed to the expansion of bilateral cooperation and the discussion of regional security issues. Overall, the pattern of U.S.–Azerbaijan relations since the early 1990s demonstrates a dynamic alliance of interests shaped by regional developments, competition among major powers, and shared security concerns. Although this relationship has not developed into a formal strategic alliance, its continuity and depth in the areas of energy, security, and diplomacy have influenced the geopolitics of the South Caucasus and contributed to the securitization of Iran–Azerbaijan relations.

- Challenging Neighbors: Iran–Azerbaijan Relations

Relations between Iran and Azerbaijan are complex because of historical, cultural, religious, and geographical factors. Iran was among the countries that recognized the Republic of Azerbaijan shortly after its independence. The two countries also share historical and cultural connections, and Azerbaijan was historically connected to Iranian empires before the modern period. Iranian language and culture have had extensive influences on Azerbaijan's cultural and linguistic heritage.

Despite Iran's early efforts to prevent Baku from becoming excessively aligned with extra-regional powers, particularly Washington, Azerbaijan's relations with the United States and Israel developed considerably after independence. One of the sensitive issues in bilateral relations has been the notion of Azerbaijan being divided into northern and southern parts. The existence of a large Azerbaijani-speaking population in Iran has contributed to the complexity of bilateral relations. Although the Shiite identity shared by the majority populations of both countries could potentially serve as a factor of convergence, geopolitical competition has often overshadowed these commonalities.

The political approaches of the two states have also differed considerably. Azerbaijan has maintained close relations with the United States and Israel since independence, whereas Iran has pursued greater strategic autonomy and confrontation with Western powers. These differences have occasionally resulted in political tensions. The Nagorno-Karabakh conflict has also been a sensitive issue. Iran has traditionally emphasized the peaceful settlement of the conflict and attempted to mediate; however, its relations with Armenia have sometimes generated concerns in Baku. Border-related security issues, smuggling, and mutual security concerns have further contributed to tensions.

- The Third Actor and the Security Dilemma: The Role of the United States in Iran–Azerbaijan Divergence

U.S. policies have contributed to the divergence and securitization of Iran–Azerbaijan relations through the processes of threat construction, audience persuasion, and the mobilization of extraordinary measures. The U.S. presence and policies toward Azerbaijan have caused many disagreements between Tehran and Baku to be interpreted through a stronger perception of threat and heightened sensitivity. Consequently, conditions have emerged for ordinary disagreements to move into the security domain.

Military Cooperation: The United States has long sought to expand its influence in strategically important regions such as the South Caucasus. This policy became more prominent following the collapse of the Soviet Union and has largely been associated with efforts to counter Russian and, to some extent, Iranian influence.

Military and security cooperation between the United States and Azerbaijan has gradually developed into a multidimensional and structured relationship involving training, intelligence exchanges, advanced technologies, joint exercises, and institutional cooperation. Azerbaijan joined NATO's Partnership for Peace program in May 1994, signed a military agreement with the United States in March 2002, and participated in joint military exercises with the United States and other Western countries. These developments have generated security concerns in Iran.

U.S. support has included training programs, border security, surveillance systems, mine-detection equipment, armored vehicles, command and crisis-

management capabilities, cybersecurity cooperation, and other forms of technical and operational assistance. Although direct U.S. military assistance has represented only a limited share of Azerbaijan's overall military expenditure, its strategic, technological, institutional, and psychological effects have been greater than its financial value alone. From the perspective of securitization theory, these forms of cooperation represent movement from ordinary bilateral relations toward extraordinary measures intended to address perceived threats. Therefore, the United States can be regarded not merely as a supporter of Azerbaijan but also as a security-producing actor in the structure of Iran-Azerbaijan relations.

Energy Cooperation between Baku and Washington: Azerbaijan has become an important center for energy-transit infrastructure in the Caucasus. U.S. support for these projects has been linked to broader objectives concerning energy security and the development of alternative routes for the transportation of Caspian oil and gas. At the same time, these policies have reduced the potential strategic role of Iran in regional energy transportation.

Iran was excluded from major oil-development projects in Azerbaijan under U.S. pressure. In addition, U.S. sanctions and policies of economic and diplomatic isolation encouraged regional states, including Azerbaijan, to reduce their dependence on Iran. The development of energy routes that transport Caspian resources to international markets without passing through Iranian territory has therefore affected Iran's strategic position as an energy-transit route.

The Southern Gas Corridor, particularly the South Caucasus Pipeline, represents one of the important energy projects involving Azerbaijan and Western partners. The project was designed to transport natural gas from Azerbaijan's Shah Deniz field through Georgia and Turkey to European markets. The United States played a role in financial support, technological cooperation, diplomatic engagement, and the security of energy infrastructure. The participation of American energy companies and the involvement of international financial institutions contributed to the development and implementation of the project.

The Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline also provided an alternative route for energy transportation that bypassed Iran. The development of such infrastructure has reduced Iran's potential role in regional energy transit and strengthened Azerbaijan's political and economic relations with Western countries.

The Zangezur Corridor: The Zangezur Corridor refers to a proposed geographical connection through Armenia's Syunik Province that would connect Azerbaijan proper with Nakhchivan. Following the 2020 Nagorno-Karabakh War, Baku and Ankara advocated the establishment of a secure and unobstructed route connecting Azerbaijan with Nakhchivan.

According to the study, the United States has used diplomatic and financial instruments to support the development of this corridor. Washington has sought to promote border opening, transportation infrastructure, and alternative routes for the movement of goods and energy without dependence on Iran. U.S. discourse emphasizing the diversification of energy and trade routes is interpreted in the study as an effort that could reduce Iran's role in regional transit.

From Tehran's perspective, the corridor presents several geopolitical and geoeconomic concerns. First, if the east–west transportation route is separated from Iranian territory, Iran's role as a bridge between Eurasia and regional markets could decline. Second, a direct land connection between Azerbaijan and Turkey could strengthen Pan-Turkist currents in the region. Third, the sustained presence of the United States and NATO under the justification of securing the corridor could transform the security environment surrounding Iran and limit Tehran's geopolitical influence.

Religious and Identity Issues: Another dimension of the divergence between Iran and Azerbaijan concerns religious and identity-related issues. The article emphasizes the difference between Iran's Islamic political identity and Azerbaijan's secular political structure. According to this perspective, the contrast between the political and religious structures of the two states has negatively affected bilateral relations.

The Republic of Azerbaijan has pursued a secular orientation since independence, while Iran's social and political identity has been strongly influenced by Islamic values and norms. Concerns in Azerbaijan regarding the influence of Iran and the possibility of the spread of Shiite political and religious values have contributed to mutual suspicion. These differences have become another source of divergence between Tehran and Baku.

Support for Identity Politics and Pan-Turkism: Identity politics and Pan-Turkist discourse represent another important dimension of the securitization process. Because some ethnic groups in Iran live near populations speaking related languages across national borders, identity issues have the potential to become politically and security-relevant. Azerbaijan's efforts to redefine its national identity have included the use of ethnic and linguistic commonalities.

The idea of the unity of the two Azerbaijanians has periodically appeared in the political discourse of Azerbaijan. Such ideas have generated concerns in Iran because of the large Azerbaijani-speaking population within Iranian territory. According to the study, ethnic mobilization may be used as an instrument for weakening Tehran–Baku relations and increasing pressure on Iran.

Within the securitization framework, such identity-related issues can be transformed from ordinary social and cultural differences into perceived existential threats. Consequently, the activation of ethnic and identity-based

narratives may strengthen threat perceptions in Iran and contribute to the justification of increased security measures.

3. Conclusion and Suggestions

This study examined the role of the United States in the securitization of relations between Iran and the Republic of Azerbaijan, with particular emphasis on the impact of U.S. policies on the geopolitical relations between the two countries. The findings indicate that the United States has sought to strengthen its geopolitical position in the South Caucasus while reducing the influence of Iran and Russia. These policies have included economic, military, strategic, and diplomatic support for Azerbaijan.

Overall, the study concludes that the historical and cultural commonalities between Iran and Azerbaijan could provide a foundation for cooperation. However, the involvement of extra-regional actors, particularly the United States and Israel, together with regional geopolitical competition, has contributed to directing bilateral relations toward tension and securitization. The United States, through its broader regional policies, has strengthened Azerbaijan while seeking to limit Iran's influence. These policies, particularly through military cooperation, energy infrastructure, and support for strategic transportation routes, have contributed to transforming political, ethnic, religious, and border-related differences into security issues.

Therefore, if Iran-Azerbaijan relations are not redirected toward interaction and diplomacy based on mutual interests, continued securitization may increase the possibility of further tensions and regional confrontation. Greater attention to bilateral cooperation, the reduction of mutual threat perceptions, and the pursuit of relations based on shared interests could help prevent ordinary political and economic disagreements from becoming security crises. Such an approach could also contribute to greater stability in the South Caucasus.

نقش ایالات متحده آمریکا در امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان

مهدی هدایتی شهیدانی^۱ | امیرحسین مهدی پور^۲ | محمد جلائی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۸

استناد: هدایتی شهیدانی، مهدی؛ مهدی پور، امیرحسین و جلائی، محمد. (۱۴۰۵). نقش ایالات متحده آمریکا در امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۳ (۲)، ۶۶-۳۵.

DOI: 10.22034/csiw.2026.736815

چکیده

در مناقشات قفقاز، برخی قدرت‌های فرامنطقه‌ای مانند ایالات متحده، به دنبال نقش آفرینی در معادلات این منطقه هستند. آمریکا تلاش می‌کند در راستای موازنه قدرت با ایران و روسیه در منطقه قفقاز، حضور خود را در حمایت از باکو به شکلی جدی نشان دهد. بر این اساس، سؤال اصلی مقاله این است که سیاست خارجی آمریکا چه تأثیری بر روابط ایران و جمهوری آذربایجان در منطقه قفقاز داشته است؟ در پاسخ به سؤال فوق، با استفاده از چارچوب نظری مکتب کپنهاگ، این فرضیه مورد آزمون قرار گرفت که آمریکا با حمایت‌های تسلیحاتی و نظامی، سرمایه‌گذاری، اعمال نفوذ در مسیرهای خطوط انتقال انرژی و همچنین حمایت از جنبش‌های تجزیه طلب و پان‌ترکیستی، در امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان نقش دارد. یافته اصلی مقاله این است که آمریکا در کشورهای قفقاز جنوبی به‌ویژه جمهوری آذربایجان، از طریق راهبرد توانمندسازی نرم به دنبال اتصال این کشورها به ناتو و مقابله با نفوذ و تأثیرگذاری ایران در منطقه است.

واژگان کلیدی: ایالات متحده آمریکا، امنیتی شدن، جمهوری اسلامی ایران، جمهوری آذربایجان، توانمندسازی نرم

^۱. دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه گیلان، رشت، جمهوری اسلامی ایران، (نویسنده مسئول).

hedayati@guilan.ac.ir

^۲. دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه گیلان، رشت، جمهوری اسلامی ایران

amirmehdipour52@gmail.com

^۳. هیات علمی گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل دانشگاه گیلان، رشت، جمهوری اسلامی ایران

Jalace@guilan.ac.ir

مقدمه

عقب‌نشینی روسیه بعد از فروپاشی شوروی از مرزهای ژئوپلیتیک خود موجب ظهور فضا‌های آزاد شده‌ای گردید که دچار خلأ قدرت شده بودند. برخی قدرت‌های جهانی از این فرصت استفاده کرده و طی چند دهه اخیر مناطق نفوذ شوروی سابق را تحت سیطره خود درآورده‌اند. از سوی دیگر، وجود منابع عظیم نفت و گاز در آسیای مرکزی و قفقاز، از جمله در جمهوری آذربایجان، توجه کشورهای فرامنطقه‌ای را به این مناطق جلب کرد. در این میان، حضور آمریکا با توجه به نیرنگی روابط تهران-واشنگتن، به ایجاد و تشدید فضای امنیتی در منطقه انجامیده و منافع اقتصادی ایران را مختل نموده است. سیاست امنیتی و خارجی آمریکا در قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی مبتنی بر محرومیت، انزوا و محدودسازی جمهوری اسلامی ایران از حضور در این مناطق بوده است. در واقع، آمریکا به دنبال تهی کردن ایران از ظرفیت راهبردی خود بوده است و بر این اساس تلاش کرده تا علاوه بر محرومیت ایران از مشارکت در طرح‌های استخراج نفت و گاز منطقه، از عبور خطوط لوله انتقال انرژی از قلمرو سرزمینی ایران نیز ممانعت به عمل آورد.

در میان کشورهای منطقه قفقاز جنوبی، جمهوری آذربایجان به دلیل برخورداری از ویژگی‌هایی چون نزدیکی قومی و فرهنگی با استان‌های شمال‌غربی ایران و همچنین برخورداری از اقتصادی با ثبات و رو به رشد، جایگاه ویژه‌ای به عنوان مهم‌ترین همسایه شمالی ایران یافته است. این قرابت‌های ژئواکونومیک، ژئوپلیتیکی و امنیتی که ریشه در مشترکات تاریخی، فرهنگی و جمعیتی دارند، بستر مطلوبی برای تقویت همکاری‌های دوجانبه فراهم کرده است. با وجود این اشتراکات، روابط تهران و باکو طی دو دهه اخیر دچار فراز و نشیب قابل توجهی شده است؛ موضوعی که نشان دهنده عدم توفیق در پیشبرد منافع راهبردی بر مبنای وابستگی‌های متقابل است. علاوه بر این، نقش آفرینی کشورهای غربی، به ویژه ایالات متحده نیز به عنوان یک عامل تأثیرگذار بر ساختار این روابط همواره مطرح بوده است.

ایالات متحده در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز، با تأکید بر تضمین منافع ژئوپلیتیکی و اقتصادی خود، سعی دارد از طریق تثبیت موازنه قدرت و حضور نظامی، نفوذ راهبردی خویش را در بلندمدت حفظ کند. این اقدامات در چارچوب سیاست‌های جهانی آمریکا دنبال می‌شود و در برابر بازیگران منطقه‌ای که با منافع ایالات متحده همسویی ندارند، اغلب رویکرد تقابلی از سوی این کشور اتخاذ می‌شود. افزون بر این، اقدامات دولت جمهوری آذربایجان در خصوص محاصره مناطق ارمنی‌نشین قره‌باغ کوهستانی و کنترل مسیر لاجین، همچنین تقویت پیوندهای سیاسی با رژیم صهیونیستی، ترکیه و ایالات متحده، نمایانگر تلاش این کشور برای همسویی با سیاست‌ها و اهداف قدرت‌های غربی است. در این پژوهش، ابتدا به سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در زیرمنطقه قفقاز اشاره

می‌گردد و در ادامه به این سؤال پاسخ داده می‌شود که رویکرد آمریکا در قفقاز جنوبی چه تأثیری بر امنیتی‌شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان دارد؟

۱- پیشینه پژوهش

بررسی پژوهش‌های پیشین در خصوص موضوع این مقاله، دربرگیرنده آن است که تاکنون دو دسته تحقیقات نظری در این زمینه به انجام رسیده است. در گروه اول، نویسندگانی همچون کاظم‌پور و محمدی (۱۴۰۰) (Kazempour & Mohammadi, 2021) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی عوامل همگرایی و واگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان»، اطهری و رحمانی (۱۴۰۱) (Atahari & Rahmani, 2022) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی روابط ایران و آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها» و کیانی و بیرانوند (۱۳۹۷) (Kiani & Beyranvand, 2018) در مقاله‌ای «شناسایی عوامل همگرایی و واگرایی در روابط ایران با جمهوری آذربایجان» بر این نظرند که داشتن یک رابطه صحیح و درست با جمهوری آذربایجان در گرو شناخت عوامل همگرایی و واگرایی منطقه‌ای می‌باشد. اشتراکات تاریخی و فرهنگی، هم‌جواری و عوامل ژئوپلیتیک و برخورداری از دین و مذهب مشترک، عوامل همگرایی ایران و جمهوری آذربایجان و معمای دریای خزر، بحران قره‌باغ، حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در جمهوری آذربایجان و روابط نزدیک ایران با ارمنستان، تقویت پان‌ترکیسم و ادعای آذربایجان بزرگ، در زمره عوامل واگرایی روابط بین دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان را تشکیل داده‌اند. این دسته از نویسندگان با بررسی روابط دو کشور ایران و آذربایجان در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و امنیتی، مهم‌ترین چالش‌های مشترک و فرصت‌های همکاری بین دو کشور را تجزیه و تحلیل کردند و بر لزوم تعامل نزدیک‌تر برای تقویت روابط اقتصادی و کاهش تنش‌های امنیتی تأکید دارند.

نویسندگان دسته دوم، همچون کولایی و اصولی (۱۳۹۱) (Koulai & Osouli, 2012) در مقاله‌ای با عنوان «چگونگی تغییر روابط امنیتی‌شده ایران و جمهوری آذربایجان»، مهدی‌پور و طالعی حور (۱۴۰۳) (Mehdipour & Talaei Hour, 2024) در مقاله‌ای با عنوان «ترکیه و نقش آن در روابط ایران و جمهوری آذربایجان» و نوریان و گودرزی (۱۴۰۰) (Nourian & Goodarzi, 2021)، در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی قدرت نرم ایران و ترکیه در جمهوری آذربایجان» بر این نظرند که علی‌رغم اشتراکات مهم فرهنگی، اجتماعی، قومیتی و تاریخی ایران و جمهوری آذربایجان، به دلیل عوامل هویتی، ارزشی و هنجاری، رویکرد اسلام غیرسیاسی و همسویی جمهوری آذربایجان با ماهیت اجتماعی نظام بین‌الملل و نقش آفرینی و انجام تبلیغات پان‌ترکیستی، حمایت‌های اطلاعاتی و تسلیحاتی ترکیه و رژیم صهیونیستی از جمهوری آذربایجان و تلاش برای ایجاد کریدور زنگرور،

سبب شده است تا دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان نتوانند از ظرفیت‌های موجود برای همکاری‌های خویش استفاده کنند. این دسته از عوامل باعث شده تا روابط ایران و جمهوری آذربایجان وارد فاز امنیتی شود؛ در نتیجه، علی‌رغم ظرفیت‌های بزرگ و معنابخش و هویت‌بخش بالقوه در هر دو کشور، اقدامات اساسی در جهت هویت‌بخشی مثبت و زدودن بین‌الذنهانی دشمنی‌آلود به انجام نرسیده است که منجر به تداوم فضای امنیتی در روابط تهران و باکو شده است. آنچه این پژوهش را از منابع نوشته شده در رابطه با موضوع فوق متمایز می‌کند، پرداختن به نقش ایالات متحده آمریکا به عنوان یک قدرت فرامنطقه‌ای در امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان می‌باشد که این موضوع سبب تمایز و نوآوری این تحقیق شده است. در واقع، این پژوهش در زمره تحقیقاتی قرار دارد که تأثیرات عوامل فرامنطقه‌ای را در استمرار امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان مؤثرتر برمی‌شمارد.

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و از نظر ماهیت و روش تحقیق، تبیینی-تحلیلی است. با توجه به اینکه تحقیق رویکرد کیفی داشته است، گردآوری داده‌ها با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای و پویش‌های اینترنتی انجام شده و داده‌ها با استفاده از استدلال و تحلیل عقلایی، به صورت کیفی و تفسیری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

۳- چارچوب نظری (مکتب کپنهاگ)

نظریه‌های مختلف و متعارضی در مورد ماهیت و معنای مفهوم امنیت و سیاست‌های امنیتی در روابط بین‌الملل تدوین و تکامل یافته است. هریک از این نظریه‌ها امنیت را به صورت متفاوتی مفهوم‌بندی و در سطوح مختلفی مطالعه می‌کند؛ در حالی که برای تحلیل و تبیین همه‌جانبه امنیت، یک رهیافت نظری جامع لازم است که دست کم در سطح حداقلی همه ابعاد، وجوه و سطوح امنیت را در خود جای دهد. یکی از مهم‌ترین و رایج‌ترین رهیافت‌های امنیتی جامع در روابط بین‌الملل، مکتب کپنهاگ^۱ است. اگرچه این رهیافت نیز کم‌وکاستی‌هایی مختص به خود دارد و به صورت متوازن همه وجوه و سطوح امنیت را پوشش نمی‌دهد، اما با این حال، در مقایسه با سایر رهیافت‌ها از جامعیت بیشتری برخوردار است. به طور خاص، رهیافت امنیتی که بری بوزان^۲، آلی ویور^۳ و سایر همکارانشان در آثار متعدد خود ساخته و پرداخته‌اند، مکتب کپنهاگ نامیده می‌شود. در ۳۰ سال گذشته، مکتب

^۱. Copenhagen School

^۲. Barry Buzan

^۳. Ole Weaver

کپنهاگ به‌طور فزاینده‌ای در مباحث آکادمیک در مورد گسترش امنیت (کنش‌هایی فراتر از نظامی‌گری) و عمیق‌تر کردن مجموعه اهداف مرجع آن (حرکت فراتر از انحصار دولت) به‌عنوان چیزی که می‌تواند تهدید شود، مرتبط شده است (Buzan & Hansen, 2009: 187).

بوزان به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران اصلی این مکتب بر مفهوم‌بندی امنیت چندبعدی تأکید زیادی داشت. او با کتاب «مردم، دولت‌ها و هراس» نقش مهمی در تعریف دوباره امنیت از منظر مکتب کپنهاگ داشت. این مکتب در اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰ شکل گرفت و به‌دنبال بازتعریف و گسترش مفهومی از امنیت بود که پیش‌تر عمدتاً بر مسئله نظامی متمرکز شده بود (Buzan, 1998). بنابراین، مکتب کپنهاگ امنیت را فراتر از حوزه نظامی می‌پندارد و بر اهمیت ابعاد اقتصادی، زیست‌محیطی، اجتماعی و سیاسی نیز تأکید دارد (Buzan, 1991).

البته مفهوم‌بندی امنیت توسط همه کسانی که در این مکتب قرار می‌گیرند، ازجمله بوزان و ویور، کاملاً یکسان و یکدست نیست. ازاین‌رو، مکتب کپنهاگ طیف گسترده‌ای از ادبیات و مطالعات امنیتی را دربر می‌گیرد که از یک‌سو سر در نواقع‌گرایی دارد که افرادی چون بوزان آن را تدوین کرده‌اند و از سوی دیگر ریشه در سازه‌نگاری دارد که محققانی همچون ویور آن را ارائه دادند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۱۹) (Dehghani Firouzabadi, 2015: 19).

مکتب کپنهاگ به‌عنوان یکی از مراجع مهم در نظریه‌پردازی بر این باور است که امنیت، مفهومی صرفاً عینی و نظامی نیست، بلکه فرایندی اجتماعی و گفتمانی است که در تعامل میان بازیگران مختلف شکل می‌گیرد. در این نگاه، امنیتی شدن^۱ زمانی رخ می‌دهد که یک موضوع (مثلاً تهدید نظامی، قومی یا هویتی) توسط یک بازیگر سیاسی یا اجتماعی به‌عنوان «تهدید وجودی» معرفی شود؛ به‌نحوی که مخاطب (جامعه یا حاکمیت) نیز این تهدید را پذیرفته و استفاده از ابزارها و اقدامات فراتر از وضعیت عادی را توجیه‌پذیر بداند (Buzan et al., 1998: 32-38).

این تئوری، به‌ویژه در مسائل «امنیت اجتماعی»^۲، نشان می‌دهد که مسائل هویتی، قومی یا زبانی می‌توانند بسیار سریع‌تر و به‌راحتی به مؤلفه‌های امنیتی بدل شوند. برای مثال، مشترکات قومی ایران و جمهوری آذربایجان یا تبلیغات هویتی، به‌سرعت در چارچوب فرایند امنیتی شدن قرار گرفته و روابط دو کشور را به‌سوی تنش و سوءظن سوق می‌دهد. مکتب کپنهاگ با تأکید بر گفتمان، معتقد است که مرز میان چالش معمولی و تهدید امنیتی یک خط ثابت نیست، بلکه انعطاف‌پذیر بوده و همواره بر اثر رفتار بازیگران سیاسی قابل جابه‌جایی است. لذا نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای مانند ایالات متحده و فعال‌سازی گفتمان‌های هویتی یا امنیتی در جمهوری آذربایجان می‌تواند روابط با ایران را

^۱ Securitization

^۲ Societal Security

از مسیر دیپلماسی معمول خارج کند و به سمت فضای پرتنش امنیتی سوق دهد (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۰: ۷۳) (Abdollahkhani, 2011: 73).

مکتب کپنهاگ استدلال می‌کند که امنیت امری مشخص نیست، بلکه از طریق تعاملات اجتماعی و گفت‌وگویی بین‌الذهانی بین بازیگران قدرتمندی که تعاریفی از تهدیدات را مطرح می‌کنند و مخاطبان مرتبگی که این تعاریف را تصدیق می‌کنند، ساخته می‌شود (Buzan et al., 1998). در طول سال‌ها، این دسته از نظریات امنیتی ثابت کرده‌اند که چارچوبی جذاب و نقطه شروعی برای محققان معاصر هستند که مفهوم هستی‌شناسی ماتریالیستی را به چالش می‌کشند و فلسفه، روش‌ها و پویایی‌های نهفته در پشت فرایندها را آشکار می‌کنند. یکی از مفاهیم کلیدی این مکتب، امنیت شدن است. این فرایند به شناسایی مسائل به‌عنوان تهدیدهای امنیتی جهت جلب توجه و منابع برای مقابله با آن‌ها اشاره دارد. در این فرایند، یک بازیگر سیاسی معمولاً تلاش می‌کند تا مسئله‌ای را به‌عنوان یک تهدید اضطراری معرفی کند. مکتب کپنهاگ تأکید ویژه‌ای بر امنیت اجتماعی دارد که پیرامون حفظ هویت فرهنگی، زبانی و اجتماعی گروه‌ها و جوامع مختلف می‌چرخد و چگونگی تهدید این هویت‌ها توسط نیروهای خارجی یا تغییرات داخلی را بررسی می‌کند. امنیت فرهنگی و اجتماعی یکی از ابعاد مهم امنیت در مکتب کپنهاگ است که مرجع آن در این بعد از امنیت، «هویت» است. بر اساس رویکرد مکتب کپنهاگ، تشخیص دقیق و قطعی میان تهدیدات وجودی و سایر چالش‌ها کار ساده‌ای نیست؛ چراکه ماهیت هویت جمعی به‌صورت پویا در واکنش به تحولات داخلی و خارجی دستخوش تغییر می‌شود. در چنین شرایطی، این تحولات می‌توانند هم به‌عنوان نشانه‌ای از تهدید وجودی تلقی شوند و هم به‌عنوان بخشی طبیعی از فرایند تحول هویت جمعی پذیرفته شوند. با توجه به ویژگی‌های محافظه‌کارانه هویت، اغلب تغییرات و چالش‌ها می‌توانند به‌مثابه تهدیدی علیه هویت برداشت شوند، چراکه در این روند، امکان دارد مرزهای «خود» تعریف شده پیشین دستخوش تغییر شوند (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۰: ۷۳) (Abdollahkhani, 2011: 73).

بنابراین، هویت بیشترین قابلیت را برای امنیتی شدن در روابط کشورهای منطقه که قرابت تاریخی و فرهنگی دارند خواهد داشت. امنیتی شدن، یک فرایند اجتماعی-سیاسی است که از طریق عملیات گفت‌وگویی و ایجاد تهدید در ذهنیت بازیگران شکل می‌گیرد و در منطقه قفقاز جنوبی، ایران و جمهوری آذربایجان به‌واسطه نفوذ بازیگران ثالث و تحریک مسائل هویتی، مستعد چنین فرآیندی هستند. بر این اساس و با پذیرش فرآیندهای امنیتی شدن مطابق نظریه کپنهاگ، چهار مرحله اساسی را می‌توان در خصوص موضوع پژوهش ترسیم کرد.

جدول ۱- مراحل چهارگانه فرآیند امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان در چارچوب مکتب کپنهاگ

مرحله	شرح فرآیند	مصادیق در روابط ایران و جمهوری آذربایجان
شناسایی تهدید	معرفی موضوع به عنوان مخاطره‌ای جدی برای بقا	تبلیغات پان‌ترکیسم؛ هراس ایران از تجزیه‌طلبی
بازیگر گفتمان‌ساز	دولت، نخبگان یا رسانه‌ها که تهدید را برجسته می‌کنند	نخبگان باکو یا مقامات آمریکایی
اقتناع مخاطب	پذیرش تهدید از سوی سیاسیون یا افکار عمومی	حساسیت جامعه ایرانی، افزایش مداخله امنیتی
بسیج منابع	اقدام فراتر از روال عادی و تمرکز بر رفع تهدید	همکاری نظامی یا اطلاعاتی آمریکا با باکو

منبع: تدوین نگارندگان بر اساس مکتب کپنهاگ (Buzan, Wæver, & de Wilde, 1998)

۴- ائتلاف منافع: همکاری‌های راهبردی ایالات متحده و جمهوری آذربایجان در قفقاز جنوبی

«ائتلاف منافع»^۱ به معنای شکل‌گیری همکاری و هم‌پوشانی سیاست‌ها میان دو یا چند کشور بر اساس نیاز، تهدید مشترک یا هدف خاص است، بدون آنکه الزاماً به معنای اشتراک کامل یا اتحاد راهبردی بلندمدت باشد. در روابط آمریکا و جمهوری آذربایجان، ائتلاف منافع عمدتاً حول پروژه‌های انرژی، همکاری‌های امنیتی و نظامی در واکنش به تحولات ژئوپلیتیک منطقه شکل گرفته است. منظور از «همکاری راهبردی»^۲ نیز همکاری‌هایی است که نه صرفاً کوتاه‌مدت و موقت، بلکه دارای ابعاد کلان، برنامه‌ریزی شده و گاه بلندمدت بوده و شامل پروژه‌های انرژی، همکاری‌های نظامی، تبادل اطلاعات امنیتی و حمایت‌های سیاسی-دیپلماتیک در نهادهای منطقه‌ای و بین‌المللی میان آمریکا و آذربایجان می‌گردد.

پس از استقلال جمهوری آذربایجان، ایالات متحده یکی از اولین کشورهایی بود که استقلال این جمهوری تازه تأسیس را به رسمیت شناخت. در نتیجه، روابط دیپلماتیک رسمی در اوایل دهه ۱۹۹۰ برقرار شد که با تأسیس سفارتخانه‌ها در هر دو کشور همراه بود (U.S. Department of State, 2023). روابط بین ایالات متحده و جمهوری آذربایجان از بدو استقلال آذربایجان در سال

^۱. Alignment of Interests

^۲. Strategic Cooperation

۱۹۹۱، یک محور مهم در تعاملات بین‌المللی جمهوری آذربایجان است. این روابط شامل ابعاد اقتصادی، سیاسی و امنیتی می‌باشد که تحت تأثیر تحولات منطقه‌ای و جهانی قرار گرفته است (Cornell, 2006: 12-13). یکی از پایه‌های اصلی روابط دو کشور، همکاری در عرصه انرژی است. پروژه‌های مهمی همچون خط لوله باکو-تفلیس-جیهان که نفت دریای خزر را به بازارهای جهانی منتقل می‌کند، نمونه‌های برجسته همکاری اقتصادی در این دوره است (World Bank, 2006).

در دهه‌های اخیر، روابط دیپلماتیک سطح بالای متعددی میان ایالات متحده و جمهوری آذربایجان برقرار شده است. این دیدارها نقش مهمی در تقویت همکاری‌های دوجانبه، بررسی مسائل امنیتی و تعمیق مناسبات سیاسی و اقتصادی داشته‌اند.

مقامات بلندپایه از دو کشور، شامل رؤسای جمهور و وزرای امور خارجه، به‌طور مداوم برای بحث و گفت‌وگو در مورد مسائل دوجانبه و منطقه‌ای به کشورهای یکدیگر سفر کرده‌اند. سفر حیدر علی‌اف (رئیس‌جمهور سابق آذربایجان) به واشنگتن در سال ۱۹۹۷ و ملاقات با بیل کلینتون، نمونه‌ای از این تعاملات در سال‌های اولیه پس از استقلال باکو است که به تقویت روابط در حوزه‌های امنیتی و اقتصادی کمک کرد (Cornell, 2006: 13).

همچنین در مارس ۲۰۱۶، الهام علی‌اف، رئیس‌جمهور آذربایجان، در جریان سفر خود به ایالات متحده با جان کری، وزیر امور خارجه وقت آمریکا، دیدار و بر گسترش همکاری‌ها در حوزه‌های امنیتی و منطقه‌ای تأکید کرد (U.S. Department of State, 2016). در سپتامبر ۲۰۲۱، رؤسای جمهور دو کشور در حاشیه نشست مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نیویورک، دیدار و درباره روابط دوجانبه و تحولات منطقه گفت‌وگو کردند (President of the Republic of Azerbaijan, 2021).

در مجموع، الگوی روابط ایالات متحده و جمهوری آذربایجان از ابتدای دهه ۱۹۹۰ تاکنون، بیانگر نوعی ائتلاف منافع پویا و متحول است که در واکنش به تحولات منطقه‌ای، رقابت قدرت‌های بزرگ و چالش‌های امنیتی مشترک شکل گرفته است. همکاری‌های راهبردی میان این دو کشور، به‌ویژه در حوزه‌های انرژی، امنیت و دیپلماسی، هرچند به اتحاد راهبردی رسمی تبدیل نشده، اما عمق و تداوم آن به‌ویژه در پروژه‌های انتقال انرژی و تعاملات امنیتی، نقش مهمی در شکل‌دهی به ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی و امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان داشته است. استمرار گفت‌وگوهای سطح بالا، توافق‌های چندلایه و حضور مستمر شرکت‌ها و نهادهای کلیدی آمریکا در پروژه‌های مشترک، نشان‌دهنده نیت دو طرف برای حفظ و تقویت این ائتلاف منافع و بهره‌برداری حداکثری از فضای متغیر منطقه‌ای است (De Waal, 2018: 212-215).

۵- همسایگان ناهمسو: روابط پرچالش ایران و جمهوری آذربایجان در گذر زمان

روابط ایران و جمهوری آذربایجان به دلیل عوامل تاریخی، فرهنگی، مذهبی و جغرافیایی عمیقاً پیچیده است. این روابط تحت تأثیر رویدادهای منطقه‌ای و بین‌المللی، به طور مداوم در حال تحول بوده‌اند. جمهوری اسلامی ایران از جمله کشورهایی بود که بلافاصله بعد از استقلال جمهوری آذربایجان از اتحاد جماهیر شوروی، آن را به رسمیت شناخت. به غیر از پیشینه مشترک ایران و جمهوری آذربایجان در زمینه تاریخی و فرهنگی، تا پیش از دوران مدرن، آذربایجان بخشی از امپراتوری‌های مختلف ایرانی بوده است. [در واقع] زبان و فرهنگ ایرانی تأثیرات گسترده‌ای بر میراث فرهنگی و زبانی جمهوری آذربایجان داشته است (Hiro, 2013: 294-295).

ایران از همان اوایل استقلال جمهوری آذربایجان تلاش کرد از متمایل شدن باکو به قدرت‌های فرامنطقه‌ای، به‌ویژه واشنگتن، جلوگیری کند و در بسیاری از موارد حتی بی‌مهری‌های مقام‌های آذری را نادیده گرفت تا شاید حسن‌نیت جمهوری اسلامی ایران بر روابط دو ملت تأثیرگذار واقع شود اما در مقام ادعا، به‌ظاهر نگرانی مقام‌های جمهوری آذربایجان از ناحیه جمهوری اسلامی ایران آن قدر بوده که آن‌ها را به سمت آمریکا سوق داد. طرح موضوع آذربایجان تقسیم شده به جنوبی و شمالی از سوی جمهوری آذربایجان، از عوامل مهم تأثیرگذار بر روابط تهران-باکو به‌شمار می‌رود. جمهوری آذربایجان، جمعیت آذری‌زبانی را دربر می‌گیرد که بخش بزرگ‌تر آن در ایران است. این موضوع در کانون برداشت‌های مربوط به روابط دو کشور قرار دارد. بر این اساس، برخی معتقدند که شاید اگر این جمهوری نام دیگری داشت، روابط دو کشور بیشتر بهبود می‌یافت (چابکی، ۱۳۸۸: ۷۴) (Chaboki, 2009: 74). در چارچوب این تحلیل، وجود یک جمعیت بزرگ آذری‌زبان در ایران که نزدیک به یک‌چهارم جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهد، باعث پیچیدگی روابط شده است. هر دو کشور مذهب اکثریت شیعه دارند که به‌نظر می‌رسد می‌تواند به‌عنوان عاملی برای نزدیکی عمل کند اما در طول سال‌ها، رقابت‌های ژئوپلیتیکی بر سر نفوذ در این جمعیت‌ها برجسته شده است (Shaffer, 2013: 57).

رویکردهای سیاسی دو کشور نیز عمدتاً با توجه به شرایط منطقه‌ای و جهانی متفاوت بوده است. جمهوری آذربایجان از همان ابتدای استقلال خود روابط نزدیکی با ایالات متحده و رژیم صهیونیستی داشته است درحالی‌که ایران به دنبال استقلال عمل و گسترش تقابل با قدرت‌های غربی است و این اختلافات بعضاً به تنش‌هایی سیاسی بین دو کشور نیز انجامیده است (Cornell, 2011: 41-42).

یکی از مسائل حساس در روابط دو کشور، مناقشه قره‌باغ است. ایران همیشه بر حل و فصل صلح‌آمیز این مناقشه تأکید کرده و تلاش داشته میانجی‌گری کند، اما نزدیکی ایران با ارمنستان به عنوان یکی از طرف‌های درگیر، گاهی موجب نگرانی در باکو شده است (Mammadov, 2020: 164). مسائل امنیتی به‌ویژه در زمینه مسائل مرزی و قاچاق، نقش مهمی در روابط دو کشور ایفا می‌کند. هر از چند گاهی، گزارش‌هایی از برخوردهای مرزی و سوء تفاهم‌های امنیتی منتشر می‌شود که می‌توانند به افزایش تنش‌ها بیانجامند. روابط ایران و جمهوری آذربایجان از سویی از نظر فرهنگی و اقتصادی می‌تواند بسیار نزدیک و همکاری‌محور باشد و از سوی دیگر در معرض چالش‌های سیاسی-ژئوپلیتیکی قرار دارد که می‌تواند به تنش منجر شود. هر دو کشور با توجه به ملاحظات داخلی و بین‌المللی سعی در حفظ تعادل در این روابط دارند.

در تازه‌ترین مورد از تنش‌های تلویحی سیاسی میان دو کشور، پس از تجاوز رژیم صهیونیستی در سال ۱۴۰۴ به خاک جمهوری اسلامی ایران و شهادت جمع کثیری از مقامات نظامی، استادان دانشگاه و شهروندان ایرانی، گمانه‌زنی‌های فراوانی در خصوص تأثیر روابط باکو و رژیم صهیونیستی بر تجاوزات اسرائیل علیه ایران مطرح می‌شد. با این وجود، دیدار مسعود پزشکیان با الهام علی‌اف در باکو در حاشیه اجلاس رؤسای کشورهای سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو در باکو، پس از تجاوز ۱۲ روزه رژیم صهیونیستی علیه ایران، نشان دهنده آن بود که دولت ایران نسبت به گمانه‌زنی‌های افکار عمومی و فضای سیاسی به قطعیت و جمع‌بندی نهایی نرسیده است.

۶- بازیگر سوم و معمای امنیتی‌سازی: نقش ایالات متحده در واگرایی ایران و آذربایجان

سیاست‌های ایالات متحده از طریق فرایند گفت‌وگومانی تهدید، اقناع مخاطب و بسیج اقدامات فوق‌العاده، به شکل منسجم سبب واگرایی و امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان شده است. در واقع، حضور و سیاست‌گذاری آمریکا در قبال جمهوری آذربایجان باعث شده است بسیاری از اختلافات میان تهران و باکو با ادراک تهدید و حساسیت بیشتری دنبال شوند. در نتیجه، زمینه برای عبور از اختلافات عادی به سطوح امنیتی افزایش یافته و روابط دو کشور هرچه بیشتر در چارچوبی امنیتی شکل گرفته است. در ادامه، مصادیق و پیامدهای این روند مورد بررسی دقیق‌تر قرار می‌گیرد.

۱-۶- همکاری نظامی

آمریکا از دیرباز تمایل داشته است که نفوذ خود را در مناطق راهبردی مانند قفقاز جنوبی افزایش دهد. این سیاست به‌ویژه پس از فروپاشی شوروی قوت گرفته است. به گفته «رابرت دی. کاپلان»^۱، نویسنده و تحلیلگر برجسته سیاست خارجی، راهبرد آمریکا در این منطقه اساساً برای مقابله با نفوذ روسیه و تا حدی ایران تنظیم شده است (Kaplan, 2010: 115).

طی دهه‌های اخیر، همکاری نظامی و امنیتی بین ایالات متحده و جمهوری آذربایجان ابعادی پیوسته، چندسطحی و ساختاریافته پیدا کرده است. این همکاری صرفاً محدود به تحویل تسلیحات نیست، بلکه طیفی از آموزش‌ها، تبادل‌های اطلاعاتی، فناوری‌های نوین، عملیات مشترک و وابستگی نهادی را شامل می‌شود. در چارچوب «کمک‌های عملیاتی خارج»^۲، نیروهای نظامی جمهوری آذربایجان تحت آموزش‌های فنی و تاکتیکی ارتش ایالات متحده قرار گرفته‌اند، درحالی‌که مجموع بودجه نظامی جمهوری آذربایجان طی دو دهه گذشته افزایش یافته است، سهم آمریکا از مجموع کمک‌های نظامی به این کشور ناچیز بوده است. بر اساس داده‌های مؤسسه صلح استکهلم^۳، مجموع بودجه نظامی آذربایجان در بازه ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۲ حدود ۳۴ میلیارد دلار بوده است (SIPRI, 2024). این در حالی است که طبق گزارش دفتر حسابرسی دولت ایالات متحده آمریکا^۴، کل کمک نظامی آمریکا به آذربایجان در همین دوره تنها ۱۶۴ میلیون دلار بوده که معادل کمتر از ۰.۵ درصد کل بودجه نظامی این کشور است (GAO, 2022). اما در سال‌های اخیر، نشانه‌هایی از افزایش همکاری‌ها و کمک‌های فنی و آموزشی آمریکا به آذربایجان دیده می‌شود که با وجود سهم محدود مالی کمک‌های مستقیم آمریکا در بودجه کل نظامی جمهوری آذربایجان، وزن و اثرگذاری این کمک‌ها به مراتب فراتر از صرف رقم دلار قابل ارزیابی است و چند عامل کلیدی آن را توجیه می‌کند که عمدتاً در حوزه فناوری‌های پیشرفته، آموزش‌های سایبری و توسعه ظرفیت‌های دفاع مرزی است (U.S. Embassy Baku, 2024; DOS, 2024).

پیوستن جمهوری آذربایجان به طرح مشارکت برای صلح ناتو در مه ۱۹۹۴، امضای قرارداد نظامی با آمریکا در مارس ۲۰۰۲ و برگزاری مانور نظامی مشترک آمریکا با جمهوری آذربایجان و ایجاد دو ایستگاه راداری برای استراق سمع و کنترل ایران و روسیه در خاک آذربایجان از جمله اقدامات دولت باکو بوده که نگرانی جمهوری اسلامی ایران و [همچنین روسیه] را به دنبال داشته است (چابکی، ۱۳۸۸: ۷۱) (Chaboki, 2009: 71). یکی از جنبه‌های قابل توجه همکاری‌های

^۱ Robert D. Kaplan

^۲ Foreign Operations Assistance

^۳ SIPRI: Stockholm International Peace Research Institute

^۴ Government Accountability Office

نظامی، مشارکت در مانورهای مشترک است. آذربایجان به‌طور مرتب در تمرینات نظامی مشترک با آمریکا و دیگر کشورهای غربی، از جمله تمرینات ناتو، شرکت می‌کند. آذربایجان در این راستا توانسته است با همکاری کشورهای غربی، به‌ویژه ایالات متحده، سطح قابل توجهی از آمادگی و توان عملیاتی را برای مقابله با تهدیدات ناشی از جنگ‌های غیرمتعارف توسعه دهد. در کنار آموزش‌های نظامی، آمریکا در تأمین تسلیحات پیشرفته برای آذربایجان نیز نقش مؤثری ایفا کرده و تجهیزات نظامی، از جمله موشک‌ها و پهپادهای پیشرفته، از جمله امکاناتی است که آمریکا در اختیار آذربایجان قرار داده است. این تسلیحات به‌ویژه در راستای تقویت قدرت دفاعی آذربایجان در مرزهای جنوبی خود، به‌ویژه در مواجهه با تهدیدات منطقه‌ای مانند ایران و گروه‌های مسلح مخالف، استفاده شده است. بنا به اعتقاد برخی از کارشناسان، داده‌های رسمی نشان می‌دهد آمریکا با اجرای برنامه‌هایی مانند (IMET)^۱ و (ATA)^۲، هر ساله ده‌ها افسر و درجه‌دار آذربایجانی را در حوزه‌های فرماندهی، شناسایی مرزی و ضدتروریسم آموزش داده است؛ همچنین، تجهیز یگان‌های نظامی جمهوری آذربایجان به انواع رادار، خودروهای زرهی، سامانه‌های مین‌یاب و تجهیزات نظارتی و تهاجمی، عمدتاً با حمایت مالی و فنی ایالات متحده صورت گرفته است (Nichol, 2013: 18-19). کمک‌های آمریکا بر حوزه‌هایی متمرکز شده که مستقیماً خطوط نظامی و حفاظتی جمهوری آذربایجان را دگرگون می‌کند؛ از جمله سامانه‌های نظارتی و شنودی مرزی، فناوری‌های شناسایی نفوذ، ارتقای مراکز فرماندهی و مدیریت بحران، تجهیزات مقابله با پهپاد و مین و زیرساخت‌های جنگ سایبری (GAO, 2022; U.S. Embassy Baku, 2024). این حوزه‌ها گرچه هزینه اجرای نسبتاً پایین‌تری در مقایسه با خرید تسلیحات سنگین دارند، اما نقش تعیین‌کننده‌ای در تغییر موازنه عملیاتی و افزایش آمادگی نیروها ایفا می‌کنند. آمریکا با راهبرد «توانمندسازی نرم»^۳ مثل ایجاد شبکه‌های اطلاعاتی-امنیتی مشترک، مانورهای مشترک و مشارکت‌های راهبردی، یک بنیان امنیتی برای جمهوری آذربایجان ساخته که هزینه‌هایش اندک، ولی پیامدهایش فوق‌العاده است. همین پیوندها منجر به کاهش محدودیت‌های قانونی آمریکا برای کمک به جمهوری آذربایجان شده است؛ به‌ویژه پس از بازنگری اجرایی در معافیت‌های قانون ۹۰۷ که مسیر ارسال تجهیزات را هر سال تسهیل‌تر کرده است (U.S. DOS, 2024). این رویکرد نه تنها ظرفیت عملیاتی-تهاجمی ارتش جمهوری آذربایجان را در مسائل ژئوپلیتیکی منطقه افزایش داده، بلکه به تقویت ادراک امنیتی و تأثیرگذاری آمریکا بر معادلات قفقاز جنوبی، از جمله در توازن ژئوپلیتیک با ایران،

^۱. International Military Education and Training

^۲. Bureau of Political-Military Affairs

^۳. Soft empowerment

منجر شده است (Nichol, 2013: 18-19). بر اساس راهبرد توانمندسازی نرم، اهمیت حضور آمریکا برای جمهوری آذربایجان بیشتر در تقویت بازدارندگی در برابر تهدید تلقی شده از ایران و ارمنستان تجلی می‌یابد تا افزایش مستقیم قدرت آتش؛ به همین دلیل، کمک‌های آمریکا به صورت نمادین، راهبردی و با وزن روانی-سیاسی بالاست و دولت باکو آن را بازوی کلیدی تعاملات غربی خود می‌داند (SIPRI, 2024).

این نوع روابط، طبق تئوری امنیتی‌سازی، مصداق عبور از سطح روابط عادی به سطح اقدامات فوق‌العاده برای مقابله با تهدید تلقی شده است. بنابراین، آمریکا نه فقط کمک‌دهنده، بلکه کنشگر امنیتی‌ساز در ساختار روابط ایران-جمهوری آذربایجان محسوب می‌شود. یکی دیگر از جنبه‌های همکاری‌های نظامی بین آمریکا و جمهوری آذربایجان، تبادل اطلاعاتی است. همکاری اطلاعاتی و امنیتی میان ایالات متحده آمریکا و جمهوری آذربایجان طی دو دهه گذشته همواره یک بخش کلیدی و ساختاریافته از روابط دو کشور بوده است. بر اساس برخی از یافته‌ها (Almeida, 2013) و گزارش‌های رسمی اداره حسابرسی دولت ایالات متحده (GAO, 2022)، این همکاری عمدتاً در قالب سه محور محقق شده است: نخست، استقرار افسران رابط اطلاعاتی ایالات متحده در سفارت آمریکا در باکو، به‌ویژه پس از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ که بستر لازم را برای هماهنگی‌های اطلاعاتی و تبادل داده‌های حساس در مرزهای ایران و ارمنستان فراهم ساخته است. دوم، دسترسی و بهره‌مندی مشترک از سامانه‌های نظارت مرزی و شنود سیگنالی است که با کمک تجهیزات و پشتیبانی فناوری غربی (تحت برنامه‌هایی مانند برنامه کنترل صادرات و امنیت مرزی مرتبط^۱ و دفتر همکاری‌های علم و فناوری وزارت خارجه آمریکا^۲) استقرار یافته و امکان رصد دقیق تحرکات منطقه‌ای، شناسایی تهدیدات بالقوه و تولید داده‌های امنیتی برای هر دو طرف را فراهم کرده است. سوم، برگزاری دوره‌های تخصصی آموزش اطلاعاتی و امنیت سایبری برای نیروهای امنیتی و افسران آذری با همکاری مستقیم وزارت خارجه و سازمان‌های اطلاعاتی آمریکا (از جمله بخش‌هایی از سیا و وزارت امنیت داخلی)، که با تمرکز بر تحلیل داده‌های سیگنال، رمزنگاری و مقابله با تهدیدات سایبری اجرا می‌شود (U.S. Department of State, 2024). داده‌های منتقل شده در این چارچوب، به‌ویژه در دو حوزه حیاتی تبادل اطلاعات پیرامون فعالیت‌های گروه‌های مخالف باکو و نیز رصد ایران در مرزهای جنوبی جمهوری آذربایجان مورد استفاده قرار می‌گیرد (GAO, 2022). هرچند جزئیات عملیاتی همکاری با سازمان سیا بنا بر ماهیت طبقه‌بندی روابط اطلاعاتی منتشر نمی‌شود، اما وجود شبکه رابط رسمی، دسترسی داده‌ای دوطرفه و آموزش‌های مکرر برای نیروهای اطلاعاتی جمهوری

^۱. EXBS: Export Control and Related Border Security Program

^۲. The Office of Science and Technology Cooperation

آذربایجان موضوعی روشن است. این همکاری‌ها به شکل مستقیم در قابلیت امنیتی سازی روابط ایران و جمهوری آذربایجان و تغییر توازن ادراک تهدید در قفقاز جنوبی نقش آفرین بوده است. در مجموع، تداوم تقویت همکاری‌های امنیتی و نظامی آمریکا با جمهوری آذربایجان، به دلیل مجاورت ژئوپلیتیکی جمهوری آذربایجان با مرزهای ایران، می‌تواند تهدیدات امنیتی و رقابت‌های منطقه‌ای علیه ایران را تشدید کند. بر این اساس، در چارچوب الگوی امنیتی سازی (کپنهاگ)، هر سطح از این همکاری‌ها، هم بر ادراک تهدید ایران می‌افزاید و هم واکنش‌های مقابله‌جویانه را مشروعیت می‌بخشد.

۲-۶- همکاری‌های باکو و واشنگتن در حوزه انرژی

جمهوری آذربایجان در سال‌های اخیر به محور توسعه خطوط انتقال انرژی در قفقاز تبدیل شده است. توجه این نقش نیز آن است که ادعا می‌شود همکاری با آمریکا نقش مهمی در شکل‌گیری و تقویت این زیرساخت‌ها داشته و به تأمین امنیت انرژی جهانی کمک کرده است. سیاست آمریکا نیز ضمن حمایت از این پروژه‌ها، با هدف کاهش نقش راهبردی ایران و جلوگیری از مشارکت یا عبور خطوط انرژی از خاک ایران دنبال شده است.

این طرح‌ها نشان دهنده آن بود که سیاست‌های نفتی جمهوری آذربایجان در هماهنگی کامل با اهداف و سیاست‌های آمریکا در پیش گرفته می‌شود. همچنان‌که ایران از کنسرسیوم بزرگی که برای استخراج منابع نفتی جمهوری آذربایجان در ۱۳۷۳ شکل گرفت، تحت فشار آمریکا کنار گذاشته شد (World Bank, 2006: 31-32). آمریکا با اعمال تحریم‌های گسترده علیه ایران و ترویج سیاست‌های انزوای اقتصادی و دیپلماتیک، کشورهای منطقه، از جمله جمهوری آذربایجان را تشویق به کاهش وابستگی به ایران کرده است. این سیاست‌ها باعث شده‌اند که ایران با چالش بیشتری در تعاملات منطقه‌ای خود مواجه شود و فضای همسایگی خود را به مکانی مستعد برای رقابت‌های ژئوپلیتیکی تبدیل کند. با همکاری جمهوری آذربایجان و آمریکا، ذخایر عظیم نفت و گاز دریای خزر بدون نیاز به استفاده از مسیر ایران به سایر بازارهای مصرف منتقل شود. این امر می‌تواند موقعیت راهبردی ایران به عنوان یک مسیر صادرات انرژی را تحت الشعاع قرار دهد (Starr & Cornell, 2005: 77-79). افزایش تعاملات انرژی میان جمهوری آذربایجان و کشورهای غربی مانند آمریکا می‌تواند باعث تقویت روابط سیاسی و اقتصادی جمهوری آذربایجان با این کشورها شود. این موضوع به طور خودکار باعث کاهش نفوذ سیاسی و اقتصادی ایران در ژئوپلیتیک منطقه قفقاز شود (Cohen, 2020).

۶-۲-۱. خطوط انتقال گاز: پروژه خط لوله گاز قفقاز جنوبی^۱

یکی از مهم‌ترین پروژه‌های انتقال انرژی که جمهوری آذربایجان و آمریکا در آن همکاری داشته‌اند، پروژه «دالان گازی جنوب»^۲ و به‌ویژه خط لوله قفقاز جنوبی است. این مجموعه خط لوله برای انتقال گاز طبیعی میدان شاه‌دنیز^۳ آذربایجان از طریق گرجستان و ترکیه به اروپا طراحی شده است. آمریکا از ابتدای تصمیم‌سازی تا اجرای پروژه، سه نقش کلیدی ایفا کرده است: اول، تضمین مالی و کاهش ریسک اعتباری از طریق حمایت چندجانبه «بانک صادرات-واردات آمریکا»^۴ و «شرکت سرمایه‌گذاری خصوصی خارج آمریکا»^۵ که زمینه مشارکت کنسرسیوم‌های بین‌المللی و سرمایه‌گذاری شرکت‌هایی نظیر «چورون»^۶ و «اکسون‌موبیل»^۷ را فراهم ساخت. دوم، انتقال فناوری و دانش فنی با حضور شرکت‌های آمریکایی و همکاری نزدیک با شرکت «بریتیش پترولیوم»^۸ و «شرکت دولتی نفت [جمهوری] آذربایجان (سوکار)»^۹. سوم، نقش دیپلماتیک و امنیتی با تلاش مستمر برای تضمین پایداری و بهره‌برداری امن پروژه، حتی در برابر تهدیدات ژئوپلیتیک و اجرای استانداردهای امنیتی خطوط لوله. حضور عملیاتی و انتقال دانش فنی از سوی شرکت‌های آمریکایی همچون اکسون‌موبیل، چورون، کنکوفیلیس^{۱۰} و همچنین مشارکت مستقیم شرکت «آکسیدنتال پترولیوم»^{۱۱} در کنار همکاری نزدیک با بریتیش پترولیوم و شرکت دولتی نفت [جمهوری] آذربایجان از ارکان اصلی پشتیبانی ایالات متحده بوده است. طبق گزارش بانک جهانی و کمیسیون اروپا، نقش آمریکا از طریق این شرکت‌های بزرگ در جذب فناوری‌های پیشرفته، تأمین مالی و اجرای استانداردهای بین‌المللی پروژه بسیار تعیین‌کننده بوده است (World Bank, 2006: 16-17; European Commission, 2021: 3).

همچنین، نقش واشنگتن در جذب مالی اتحادیه اروپا و نهادهای اعتبارسنج بین‌المللی در پروژه دیده می‌شود؛ به گونه‌ای که بدون مشارکت فعال آمریکا، مسیر پیاده‌سازی و تأمین مالی دالان جنوبی عملاً مسدود می‌شد (European Commission, 2021: 2-4). نقش آمریکا در شکل‌گیری و پیشبرد دالان گازی جنوب صرفاً محدود به حمایت سیاسی و مالی نبود، بلکه فرایند طراحی، جذب سرمایه

^۱ SCP: South Caucasus Pipeline

^۲ SGC: Southern Gas Corridor

^۳ Shah Deniz gas field

^۴ Ex-Im Bank

^۵ OPIC: Overseas Private Investment Corporation

^۶ Chevron

^۷ ExxonMobil

^۸ BP: British Petroleum

^۹ SOCAR: The State Oil Company of the Republic of Azerbaijan

^{۱۰} ConocoPhillips

^{۱۱} Occidental Petroleum

و تثبیت استانداردهای فنی و زیست‌محیطی پروژه بدون فشارها و ابتکارات واشنگتن تقریباً ناممکن بود. بسیاری از اسناد رسمی بانک جهانی و اتحادیه اروپا تصریح دارند که مذاکرات طولانی میان دولت‌های منطقه، کنسرسیوم‌های انرژی و نهادهای مالی صرفاً با پشتیبانی و هماهنگی دولت آمریکا به نتیجه رسید؛ چراکه آمریکا جدا از اعطای ضمانت‌های اعتباری، نقش داور بی‌طرف بین منافع متعارض شرکت‌های غربی و منافع دولتی را ایفا می‌کرد. به علاوه، حضور مشاوران آمریکایی در کمیته‌های حل اختلاف و سازوکارهای مدیریتی پروژه باعث شد سازگاری با بالاترین معیارهای جهانی تضمین شود؛ مسئله‌ای که در افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران خارجی و موفقیت نهایی طرح تعیین‌کننده بود (World Bank, 2018: 10-11; European Commission, 2021: 3).

۶-۲-۲. خطوط لوله نفت: خط لوله باکو-تفلیس-جیهان^۱

خط لوله باکو-تفلیس-جیهان یکی دیگر از پروژه‌های مهم انتقال انرژی است که جمهوری آذربایجان با کمک و مشارکت آمریکا ایجاد کرده است. این خط لوله که نفت خام جمهوری آذربایجان را از طریق گرجستان به بندر جیهان ترکیه می‌رساند، از بزرگ‌ترین خطوط لوله انتقال نفت در جهان است. محرومیت راهبردی ایران در پروژه مذکور، مستقیماً باعث حذف ایران از مسیر صادرات انرژی منطقه شد. جمهوری آذربایجان با انتخاب مسیر باکو-تفلیس-جیهان (و رد گزینه عبور از ایران)، تحت فشار و مشوق‌های سیاسی آمریکا، فرصت مشارکت راهبردی ایران را از بین برد و بنابراین ایران سهمی از حق ترانزیت انرژی به دست نیاورد (World Bank, 2006: 31-32). ایالات متحده آمریکا از ابتدای دهه ۱۹۹۰ نقش کاملاً تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و موفقیت پروژه‌های نفتی و گازی آذربایجان، به‌ویژه خط لوله باکو-تفلیس-جیهان، ایفا کرد. بر اساس گزارش بانک جهانی، سیاست رسمی آمریکا، حذف ایران از تمامی پروژه‌های انرژی قفقاز بود و دولت‌های کلینتون و بوش با اصرار و رایزنی مستمر، جمهوری آذربایجان و سایر شرکای غربی را به انتخاب مسیر ترکیه تشویق کردند (World Bank, 2006: 31-32). برخی معتقدند «هر پروژه‌ای که از قلمرو ایران عبور کند، نمی‌تواند حمایت یا تأمین مالی آمریکا را دریافت کند و آمریکا برای تحقق مسیر غربی، تمام ابزارهای لازم را [برای تحقق اهداف خود در این زمینه] به کار گرفت» (Cornell, 2006: 47). رئیس‌جمهور آمریکا نیز در مراسم آغاز پروژه مذکور، این طرح را «پروژه‌ای حیاتی برای رهایی انرژی دریای خزر از انحصار روسیه و ایران» برشمرد. در این ارتباط، لازم به ذکر است که نقش آمریکا در این زمینه صرفاً محدود به تشویق یک سیاست نبود، بلکه با فراهم‌سازی بیمه اعتباری، تضمین سرمایه‌گذاری شرکت‌های نفتی و حتی تضمین امنیت فیزیکی خطوط لوله،

^۱. BTC: Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline

بستر پیشبرد یک پروژه راهبردی را فراهم آورد (World Bank, 2006: 28-30). نتیجتاً، نقش ایالات متحده آمریکا در تسهیل سیاسی و تأمین امنیت این پروژه کلیدی بوده است. خط لوله باکو-تفلیس-جیهان عملاً «پنجره غرب به نفت خزر» و نماد حضور و حمایت آمریکا به منظور متنوع‌سازی مسیرهای انرژی و کاهش وابستگی متحدین غرب به روسیه و ایران بوده است (Starr & Cornell, 2005: 31-32). این خط لوله به طول بیش از ۱,۷۰۰ کیلومتر و ظرفیت انتقال روزانه بیش از یک میلیون بشکه نفت، یک مسیر راهبردی برای صادرات نفت جمهوری آذربایجان به بازارهای جهانی فراهم کرده است. شواهد نشان می‌دهد بدون حمایت هدفمند و پیوسته آمریکا در سطوح دیپلماتیک و تضمین ریسک سیاسی، پروژه خط لوله باکو-تفلیس-جیهان هرگز مسیر غربی را نمی‌پیمود و احتمال عبور آن از خاک ایران یا روسیه بسیار بالا بود؛ نقش واشنگتن در تسهیل توافقات، تأمین بیمه سرمایه‌گذاران و نهایی شدن قراردادها «اساسی و تعیین‌کننده» بوده است (World Bank, 2006: 16-18).

تصویر ۱- خط لوله باکو-تفلیس-جیهان

منبع: (Blomberg, 2008)

۳-۶. دخالت ایالات متحده آمریکا در پیگیری ساخت کریدور زنگزور

منظور از کریدور زنگزور^۱ یک دالان جغرافیایی در استان سیونیک در جنوب کشور ارمنستان است که منطقه اصلی جمهوری آذربایجان را به نخجوان متصل می‌کند. در حال حاضر، فقط یک مسیر جاده‌ای و ریلی محدود برای مبادلات اقتصادی میان ایران، ارمنستان و نخجوان فعال است. باکو و آنکارا پس از جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ، بر اساس بند نهم توافق صلح، ایجاد یک گذرگاه امن و بدون

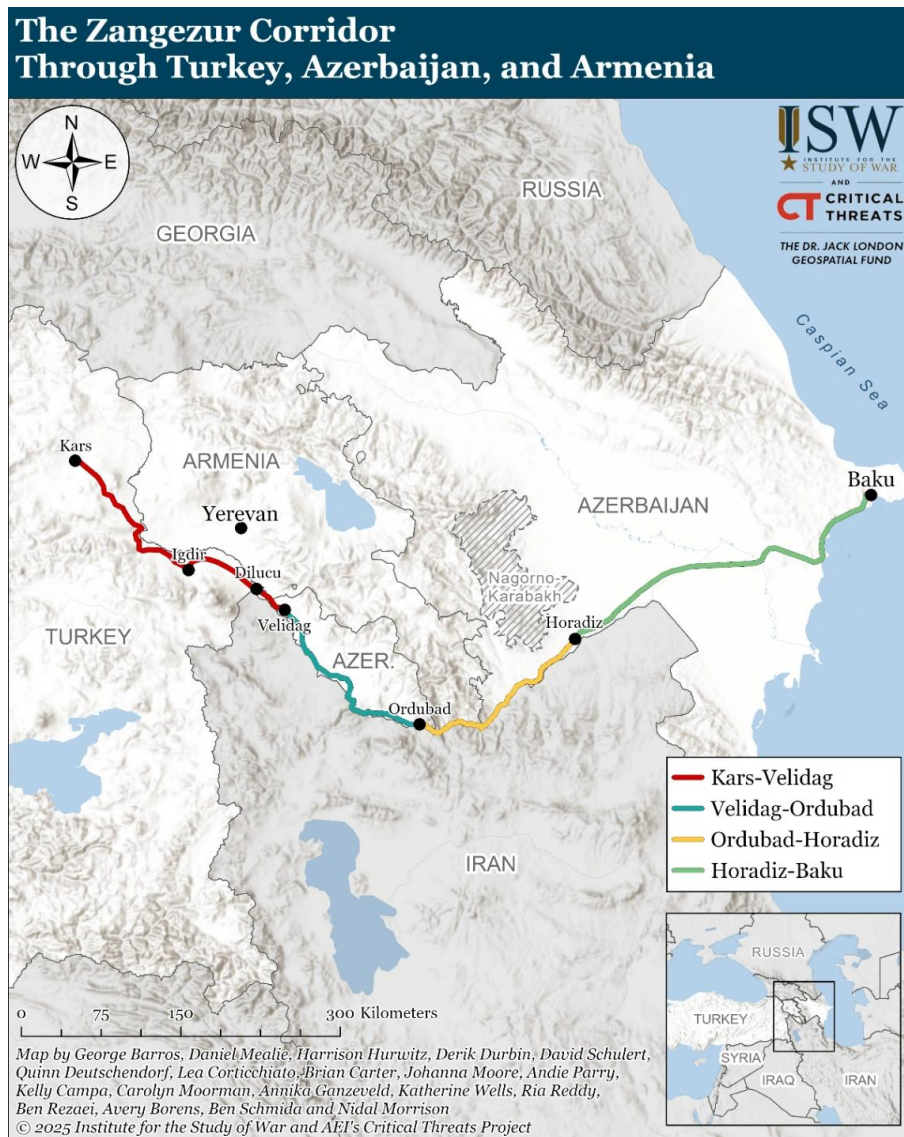
^۱. Zangezur Corridor

مانع برای اتصال آذربایجان به نخجوان را مطالبه می کنند که کنترل آن را عملاً از دست ایروان خارج نمایند (Cornell, 2022: 19-28).

ایالات متحده با ابزارهای دیپلماتیک و مالی، تلاش جدی برای شکل گیری این کریدور دارد. واشنگتن در قالب میانجی گری مستقیم، مخصوصاً پس از نشست های سه جانبه ارمنستان-آذربایجان-آمریکا در واشنگتن و بروکسل، فشار بیشتری بر ایروان وارد آورده تا موانع داخلی این انسداد رفع شود (RFE/RL, 2024). آمریکا همچنین با کمک به توسعه زیرساخت های حمل و نقل، خواستار بازگشایی مرزها و ایجاد جاده و راه آهن جدید بدون نیاز به ایران شده است (Eurasianet, 2024). حضور رسانه ای، حمایت از «امنیت ترانزیتی» و تضمین های فنی و سیاسی برای ایروان و باکو نیز بخشی از ابزارهای تبلیغی واشنگتن جهت حمایت از تحقق احداث این گذرگاه بوده است (RFE/RL, 2024). در واقع، بیان هدفمند واشنگتن مبنی بر «تنوع بخشی به مسیرهای انرژی و کالا» دقیقاً تلاشی برای حذف مسیر ایران از ترانزیت قفقاز به اروپا تلقی می شود (Eurasianet, 2024).

در همین راستا، با وجود مجموعه اقدامات دیپلماتیک و مالی واشنگتن برای تسهیل پروژه کریدور زنگزور و افزایش فشار بر بازیگران اصلی، اختلافات بنیادین میان ایروان و باکو و همچنین نگرانی های امنیتی و حاکمیتی طرفین، موجب شد شکل گیری الگوهای پایدارتر مدیریت کریدور به دغدغه اصلی طرفین تبدیل شود. به همین دلیل، در اواسط سال ۲۰۲۵، ایالات متحده پا را فراتر از چارچوب رایج میانجی گری گذاشت و پیشنهاد تازه ای را مطرح کرد؛ بر اساس این طرح که برای نخستین بار به طور رسمی از سوی رسانه ها منتشر می شد، آمریکا خواستار واگذاری اداره کریدور به یک شرکت خصوصی آمریکایی یا حتی شکل گیری یک سازوکار نظارت بین المللی تحت هدایت واشنگتن شده است تا ضمن (به اصطلاح) شفاف شدن فرایند عبور و مرور و رفع دغدغه امنیتی باکو و ایروان، توازن ژئوپلیتیک منطقه نیز بازتعریف شود (Middle East Eye, 2025). این رویکرد، نه تنها بیانگر تشدید تلاش آمریکا برای حذف ایران و روسیه از معادلات ترانزیتی است، بلکه نشان دهنده تمایل واشنگتن به ایفای نقش تضمین کننده صلح و امنیت در چارچوبی فراتر از سازوکارهای سنتی منطقه ای به شمار می رود. پیشنهاد آمریکا برای نظارت بین المللی بر کریدور زنگزور با مخالفت صریح ارمنستان و حمایت ایران از موضع ارمنستان همراه شد (ایرنا، ۱۴۰۴) (IRNA, 2025). بدیهی است که پیگیری این روند از سوی واشنگتن و حتی باکو، موضوع کریدور را بار دیگر به یک چالش امنیتی در روابط ایران و جمهوری آذربایجان تبدیل خواهد نمود.

تصویر ۲- نقشه ژئوپلیتیک دالان زنگزور و مسیرهای مواصلاتی ریلی- جاده‌ای در جنوب قفقاز

منبع: (Institute for the Study of War, 2025)

از منظر تهران، این کریدور به چند دلیل منافع ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ایران را تهدید می‌کند. نخست آنکه اگر راه ارتباطی مستقیم شرق-غرب از خاک ایران جدا شود، نقش راهبردی ایران به عنوان پیونددهنده اوراسیا به شکل محسوسی افول خواهد کرد و مهم ترین بخش درآمدی ترانزیت و قدرت چانه زنی اقتصادی و سیاسی ایران کاهش می‌یابد (Cornell, 2022: 28). دوم، ایجاد زنجیره زمینی مستقیم از آذربایجان به ترکیه عملاً موجب تقویت جریان های پان ترکیستی در

منطقه خواهد شد و حضور هویتی و امنیتی ایران در مرزهای شمالی و غربی کشور را به حاشیه می‌برد (Cornell, 2022: 23). سوم آنکه حضور پایدار آمریکا و ناتو، به بهانه تضمین «امنیت کریدور» و افزایش کمک به ارمنستان، فضای امنیتی پیرامون ایران را متحول خواهد کرد و عملاً نفوذ ژئوپلیتیک تهران را در بلندمدت به شدت محدود می‌کند (RFE/RL, 2024).

۶-۴. نقش آفرینی و تشدید مسائل مذهبی و هویتی

آمریکا به دلایل مختلفی با گسترش اسلام شیعی در منطقه تقابل می‌کند. یکی از دلایل اصلی این تقابل، نگرانی از افزایش نفوذ ایران به عنوان بزرگ‌ترین کشور شیعه در جهان است. ایران از زمان انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ به بعد، نفوذ قابل توجهی در جغرافیای سیاسی منطقه پیدا کرده و این امر برای آمریکا و سایر کشورهای غربی نگران‌کننده به‌شمار می‌آید. با سقوط شوروی و استقلال جمهوری آذربایجان، سیاست رهبران باکو تمایل به غرب و به‌خصوص به آمریکا بوده است. در این راستا، تحت حمایت‌های ایالات متحده آمریکا، از همان هفته‌های اول استقلال، برنامه سکولاریزه‌سازی و سرکوب اسلام شیعی آغاز شد تا از ظهور و قدرت گرفتن جریان‌های مذهبی در این کشور جلوگیری شود.

شاید بتوان ادعا کرد آذربایجان کنونی، غیردینی‌ترین کشور مسلمان در بین کشورهای اسلامی است. در واقع، نوع اسلامی که در جمهوری آذربایجان رایج و غالب است، اسلام بدون ارزش‌ها و عقاید ناب است. در مقابل، هویت اجتماعی دولت جمهوری اسلامی ایران بر مبنای ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی شکل گرفته است. هویت اسلامی تعیین‌کننده منافع و اهداف سیاست خارجی و چگونگی هدایت سیاست خارجی ایران است. از این‌رو، تفاوت بین ساختار سیاسی-مذهبی ایران و ساختار سیاسی سکولار در جمهوری آذربایجان تأثیر منفی در توسعه روابط دوجانبه داشته است (افضلی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۵) (Afzali et al., 2012: 55). بنا بر ادعای برخی از تحلیلگران، جمهوری آذربایجان از همان آغاز شکل‌گیری از حکومت ایران و ماهیت دینی آن ترس و واهمه داشته است. مقامات آذربایجان، تبلیغات و فعالیت‌های دینی ایران بر روی شیعیان این کشور را تهدیدی برای حاکمیت خود به‌شمار می‌آورند. دولت باکو با دستگیری سران احزاب اسلامی و انتساب جاسوسی به آنان برای دولت ایران و متهم کردن ایران به تلاش برای براندازی حکومت آذربایجان، مبادرت به تصویب قوانین غیردینی و تبلیغات شدید علیه جمهوری اسلامی نموده است. برخلاف سایر کشورهای اهل تسنن که اجازه عزاداری عاشورا را به شیعیان می‌دهند، عزاداری حسینی در شهر باکو ممنوع است. مردم جمهوری آذربایجان برخلاف سایر کشورهای مسلمان و حتی غیرمسلمان غربی، در روز جهانی قدس اجازه راهپیمایی ندارند (رضایی و رفعت‌نژاد، ۱۳۹۴).

(۸۸) (Rezai & Rafatnejad, 2015: 88).

از این رو، تضاد ایدئولوژیک و تصورات متفاوت حاکم بر کارگزاران دولتی دو کشور و ترس از صدور ارزش‌های شیعی به جامعه آذربایجان، یکی از عوامل مهم واگرایی و عدم اعتماد در روابط تهران و باکو محسوب می‌شود. زیرا از نظر آذربایجان، ایران کشوری بزرگ با توان تأثیرگذاری بالا در امور منطقه‌ای و مظهر اسلام سیاسی و مخالف نظام‌های سکولار محسوب می‌شود (Yılmaz & Kaya, 2020: 137-138).

۶-۴-۱. حمایت از سیاست‌های هویتی و پان‌ترکیستی

بخشی از قومیت‌های ایران در مناطق مرزی با کشورهای هم‌زبان خود با قومیت‌های هم‌زبان خویش هم‌مرز هستند. به عبارتی، دنباله جغرافیایی آن‌ها در آن سوی مرزهای سیاسی قرار دارد. در این بین، کشور جمهوری آذربایجان که اکثریت قومی آذری دارد، برای بازتعریف هویت جدید خود از این ظرفیت قومی و زبانی به نفع خود بهره‌برداری می‌کند. واقعیت آن است که جمهوری آذربایجان جمعیت آذری‌زبانی را دربر می‌گیرد که بخش بزرگ‌تر آن در ایران است. از این رو، در دوره‌های مختلف مقامات این جمهوری موضوع اتحاد دو آذربایجان را مطرح کرده‌اند. این ایده گذشته از نیات ایران‌ستیزانه آن، ابزاری برای هویت‌سازی و ملت‌سازی نیز بوده است. زیرا دولتمردان جمهوری آذربایجان برای هویت‌سازی نمی‌توانند به گذشته تاریخی خود رجوع کنند. اسنادی چون قراردادهای گلستان و ترکمنچای نشان‌دهنده تعلق این سرزمین به ایران است. از این رو، آن‌ها مجبور هستند برای دور کردن افکار مردم این کشور از ریشه‌های تاریخی خود به تحریف تاریخ متوسل شوند و حتی به چاپ نقشه‌هایی جعلی از آذربایجان واحد روی بیاورند. در این نقشه‌های منشتر شده از سوی نهادهای رسمی جمهوری آذربایجان، آذربایجان ایران هم بخشی از قلمرو آذربایجان بزرگ و متحد به‌شمار آمده است (چابکی، ۱۳۸۸: ۷۵) (Chaboki, 2009: 75). آذری‌ها در ایران دومین گروه قومی بزرگ را تشکیل می‌دهند و این واقعیت همیشه نگرانی برای دولت ایران به‌وجود آورده است. تحلیل‌گران به این موضوع اشاره می‌کنند که هرگونه تحریکات قومی ممکن است بر جمعیت آذری ایران تأثیر بگذارد (کاظم‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۲۵) (Kazemzadeh, 2016: 125). تحریکات قومی در جمهوری آذربایجان می‌توانند به‌عنوان ابزاری برای تضعیف روابط تهران-باکو استفاده شوند. بر این اساس، هرگونه ناراضایتی قومی می‌تواند به چالش‌های امنیتی برای ایران تبدیل شود و این پتانسیل وجود دارد که آمریکا از این مسائل بهره‌برداری کند (Giuliano, 2021: 243).

تحلیل‌گران بر این نکته تأکید دارند که آمریکا ممکن است به‌طور غیرمستقیم از تحریکات قومی استفاده کند تا بر مواضع ایران فشار آورد. به‌عنوان مثال، در یکی از گزارش‌های مرکز پژوهش‌های

کنگره آمریکا^۱ آمده است که «رشد نارضایتی‌ها در [منطقه] آذربایجان (ایران) می‌تواند به تضعیف قدرت ایران در منطقه بیانجامد» (US Congressional Research Service, 2021: 8). در واقع، ایالات متحده آمریکا از شکاف‌های قومی برای تضعیف نفوذ ایران بهره‌برداری می‌کند و به دنبال تحکیم روابط خود با آذربایجان برای مقابله با نفوذ ایران و روسیه است (Hersh, 2008).

نتیجه‌گیری

با تمرکز بر نقش ایالات متحده در امنیتی شدن روابط ایران و جمهوری آذربایجان، پژوهش حاضر به‌طور جامع روابط پیچیده جغرافیای سیاسی این دو کشور را با محوریت تأثیر سیاست‌های ایالات متحده بررسی کرده است. ایالات متحده با نفوذ گسترده در جمهوری آذربایجان، اهدافی نظیر کاهش نفوذ ایران و روسیه و همچنین تقویت موقعیت ژئوپلیتیک خود را دنبال می‌کند. این سیاست‌ها شامل حمایت‌های اقتصادی، نظامی و راهبردی از جمهوری آذربایجان است که منجر به خروج این کشور از تعامل سازنده با ایران و نزدیکی آن به غرب شده است. ایالات متحده از طریق فروش تسلیحات، همکاری‌های نظامی و هم‌پیمانی در چارچوب برنامه‌هایی نظیر «مشارکت برای صلح» ناتو، تأثیر زیادی بر موقعیت امنیتی منطقه گذاشته است.

از سوی دیگر، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انرژی همچون خط لوله باکو-تفلیس-جیهان، راه‌های جایگزین برای انتقال انرژی را به دور از ایران فراهم کرده است که این امر امنیت اقتصادی و سیاسی ایران را تهدید می‌کند. سیاست‌های ایالات متحده با رویکرد توانمندسازی نرم باعث شده که جمهوری آذربایجان با افزایش توانایی‌های نظامی خود و نزدیکی با ناتو و اسرائیل، تهدیدی امنیتی برای ایران تلقی شود. این مسئله به امنیتی شدن روابط این دو کشور و تبدیل اختلافات مرزی، قومی و مذهبی به مسائل امنیتی بیشتر دامن زده است. مقاله تأکید دارد که روابط تاریخی و فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان می‌توانست بستری برای همکاری باشد اما حضور بازیگران خارجی نظیر ایالات متحده و رژیم صهیونیستی موجب شده است این روابط در مسیر تنش‌آلود پیش رود. رقابت‌های منطقه‌ای از جمله مناقشه قره‌باغ نیز به این تنش‌ها افزوده است. ایالات متحده با بهره‌گیری از سیاست‌های کلان خود در منطقه قفقاز، به تقویت جمهوری آذربایجان و تضعیف نفوذ ایران پرداخته است. این سیاست‌ها، از طریق نظامی‌سازی منطقه و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های انرژی، روابط ایران و آذربایجان را در مسیر تنش و تخاصم قرار داده است. مقاله هشدار می‌دهد که اگر این روابط به سمت تعامل و دیپلماسی مبتنی بر منافع متقابل سوق پیدا نکند، امنیتی شدن آن، احتمال بروز

^۱. CRS: Congressional Research Service

تنش‌های بیشتر و حتی درگیری‌های منطقه‌ای را افزایش خواهد داد. در نتیجه، تأثیرات سیاست‌های ایالات متحده به‌عنوان یک قدرت فرامنطقه‌ای نه تنها روابط دو کشور، بلکه ثبات کلی منطقه قفقاز را نیز تحت تأثیر قرار داده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- اطهری، سید اسدالله؛ رحمانی، فاطمه. (۱۴۰۱). بررسی روابط ایران و آذربایجان: چالش‌ها و فرصت‌ها. *فصلنامه مطالعات منافع ملی*، ۷(۳۰)، ۱۸۱-۲۰۶.
- افضلی، رسول؛ سیدی، اصل سید محمد؛ محمودی، ابوالقاسم. (۱۳۹۱). تبیین روابط ایران و جمهوری آذربایجان با رویکرد سازه‌نگاری. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۷(۲)، ۴۳-۷۶.
- چابکی، ام‌البنین. (۱۳۸۸). چالش‌های روابط ایران و جمهوری آذربایجان. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۲(۴)، ۷۹-۱۰۶.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۴). جایگاه ایران در نظم منطقه‌ای غرب آسیا. *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست خارجی*، ۶(۲۱)، ۱-۲۲.
- رضایی، داود و رفعت نژاد، صمد. (۱۳۹۴). زمینه‌های حضور و نفوذ رژیم صهیونیستی اسرائیل در جمهوری آذربایجان. *مطالعات منطقه‌ای: اسرائیل‌شناسی و آمریکاشناسی*، ۱۶(۳)، ۷۳-۱۰۷.
- عبدالله‌خانی، علی. (۱۳۹۰). *نظریه‌های امنیت*. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- کاظم پور، ذکریا و محمدی، فرزاد. (۱۴۰۰). بررسی عوامل همگرایی و واگرایی بین جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان. *مجله بین‌المللی پژوهش ملی*، ۶(۶)، ۳۹-۲۵.
- کولایی، الهه؛ اصولی، قاسم. (۱۳۹۱). چگونگی تغییر روابط امنیتی‌شده ایران و جمهوری آذربایجان. *مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۷(۲)، ۷-۳۴.
- کیانی، جواد؛ بیرانوند، رضا. (۱۳۹۷). شناسایی عوامل همگرایی و واگرایی در روابط ایران با جمهوری آذربایجان. *پژوهش‌نامه مطالعات مرزی*، ۶(۳)، مسلسل ۲۱، ۵۵-۷۶.
- مهدی‌پور، امیرحسین؛ طالعی‌حور، رهبر. (۱۴۰۳). ترکیه و نقش آن در روابط ایران و جمهوری آذربایجان. *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۳۰(۱۲۶)، ۱۴۳-۱۶۴.
- نوریان، زینب؛ گودرزی، مهناز. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی قدرت نرم ایران و ترکیه در جمهوری آذربایجان. *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۲۷(۱۱۶)، ۱۰۵-۱۲۷.

منابع انگلیسی

- Almeida, P. (2013). *Azerbaijan and US Security Cooperation: The 'War on Terror' and beyond*. *Caucasus Analytical Digest*, 50, 6-9.
- Blomberg, T. (2008). *Baku pipelines [Vector map]*. Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baku_pipelines.svg
- Buzan, B. (1991). *People, States, and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. ECPR Press.
- Buzan, B., Waever, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511817762>
- Cohen, A. (2020). "Energy Security in the Caspian Basin: Challenges, Policies, and Implications". Central Asian Survey.
- Congressional Research Service. (2021). *U.S. Relations with Azerbaijan and the South Caucasus*. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46651>
- Cornell, S. E. (2006). *The politicization of Islam in Azerbaijan (Silk Road Paper)*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. <https://www.silkroadstudies.org/publications/silkroad-papers-and-monographs/item/13096-the-politicization-of-islam-in-azerbaijan.html>
- Cornell, S. E. (2011). *Azerbaijan Since Independence*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Cornell, S. E. (2022). *The Geopolitics of the Zangezur Corridor: Implications for the South Caucasus and Beyond*. Washington: Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Paper Series.
- De Waal, T. (2018). *The Caucasus: An Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Eurasianet. (2024). *Iran warns against Zangezur corridor as US involvement grows*. Retrieved July 19, 2025.
- European Commission. (2021). *The Southern Gas Corridor. Directorate-General for Energy*. https://ec.europa.eu/energy/topics/infrastructure/energy-union-priorities/southern-gas-corridor_en
- GAO. (2022). *Security Assistance: U.S. Involvement in Azerbaijan*. <https://www.gao.gov/assets/gao-22-105914.pdf>
- Giuliano, R. (2021). "Caucasus Tensions: The Impact of Regional Disputes on U.S. Policy". The Washington Institute for Near East Policy.
- Hersh, S. M. (2008). Preparing the battlefield: The Bush administration steps up its secret moves against Iran. *The New Yorker*, 84(20), 58-67. <https://www.newyorker.com/magazine/2008/07/07/preparing-the-battlefield>
- Hiro, D. (2013). *Inside Central Asia: A Political and Cultural History*. Overlook.
- Institute for the Study of War. (2025). *The Zangezur corridor through Turkey, Azerbaijan, and Armenia [Map]*. ISW Geospatial Database. <https://understandingwar.org/map/the-zangezur-corridor-through-turkey-azerbaijan-and-armenia/>
- Kaplan, R. D. (2010). "The Caucasus: Region of powers in conflict." *Foreign Affairs*, 89(5): 115-126
- Kazemzadeh, M. (2016). "Ethnic Politics in Iran: Nationality versus Nationalism". *Middle East Policy*, Vol. 23, No. 1
- Mammadov, R. (2020). "The Nagorno-Karabakh Conflict and Iran's Role in Peace Initiatives." *Iranian Review of Foreign Affairs*.
- Middle East Eye. (2025). *US offers to oversee disputed Armenia-Azerbaijan corridor*. Retrieved July 19, 2025, from <https://www.middleeasteye.net/news/us-offers-oversee-disputed-armenia-azerbaijan-corridor>.
- Nichol, J. (2013). *Azerbaijan: Recent Developments and U.S. Interests* (RL33453). Congressional Research Service. <https://sgp.fas.org/crs/row/97-522.pdf>
- President of the Republic of Azerbaijan. (2021). *Ilham Aliyev met with President Joe Biden*. <https://en.president.az/articles/52941>
- RFE/RL. (2024). *U.S. Presses Armenia to Open Zangezur Corridor for Azerbaijan*. Retrieved July 19, 2025, from <https://www.rferl.org/a/us-armenia-zangezur-corridor/32812345.html>

- Shaffer, B. (2013). "The Formation of Azerbaijan and its Role in Iran's Regional Policy." *Middle Eastern Studies*, 49(1), 55-71.
- Starr, S. F., & Cornell, S. E. (Eds.). (2005). *The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: Oil window to the West*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. <https://www.silkroadstudies.org/publications/silkroad-papers-and-monographs/item/13143-the-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-oil-window-to-the-west.html>
- Stockholm International Peace Research Institute. (2024). *Military Expenditure Database: Azerbaijan*. <https://milex.sipri.org/sipri>
- U.S. Department of State. (2016). *Background Note: Azerbaijan*. Washington, DC: Bureau of European and Eurasian Affairs.
- U.S. Department of State. (2023). *Annual Report on U.S.-Azerbaijan Relations*. Bureau of European and Eurasian Affairs. Retrieved from <https://www.state.gov/relations/azerbaijan>
- U.S. Embassy Baku. (2024). *U.S.-Azerbaijan Security Cooperation [Press Release]*. Baku: U.S. Embassy. (Archived at: <https://web.archive.org/web/20240412174806/https://az.usembassy.gov/u-s-azerbaijan-security-cooperation/>)
- US Congressional Research Service. (2021). "Azerbaijan and U.S. Security Assistance: Issues for Congress."
- World Bank. (2006). *The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline project: Lessons of experience*. Washington, DC: World Bank Group. <https://documents.worldbank.org/curated/en/174011468016223078/pdf/382160ECA0BTCL1OE0201PUBLIC1.pdf>
- World Bank. (2018). *Azerbaijan SGC: Supporting the Southern Gas Corridor*. https://documents.worldbank.org/curated/en/224911483470754491/pdf/PAD1665-REVISED-OUO-9-P157416-PAD-Main-Final-12012016.pdf?utm_source=chatgpt.com

Translated References to English

- Abdollahkhani, A. (2011). *Security theories*. Tehran: Abrar Moaser Institute for Cultural Studies and International Research. [In Persian]
- Afzali, R., Seyedi, A. S. M., & Mahmoudi, A. (2012). Explaining the relations between Iran and the Republic of Azerbaijan with a constructivist approach. *Central Eurasia Studies*, 7(2), 43-76. [In Persian]
- Atahari, S. A., & Rahmani, F. (2022). Review of Iran-Azerbaijan relations: Challenges and opportunities. *National Interests Studies Quarterly*, 7(30), [Winter 2022]. [In Persian]
- Chaboki, O. (2009). Challenges of relations between Iran and the Republic of Azerbaijan. *Central Eurasia Studies*, 2(4). [In Persian]
- Dehghani Firouzabadi, S. J. (2015). Iran's position in the West Asia regional order. *Strategic Studies Quarterly of Foreign Policy*, 6(21), 1-22. [In Persian]
- Kazempour, Z., & Mohammadi, F. (2021). Examination of convergence and divergence factors between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. *International Journal of Nation Research*, 6(68), 25-39. [In Persian]
- Kiani, J., & Beyranvand, R. (2018). Identification of convergence and divergence factors in relations between Iran and the Republic of Azerbaijan. *Border Studies Research Journal*, 6(3), 55-76. [In Persian]
- Koulai, E., & Osouli, G. (2012). The process of the securitized change in Iran-Azerbaijan relations. *Central Eurasia Studies*, (2). [In Persian]
- Mehdipour, A., & Talei Hoor, R. (2024). Turkey and its role in Iran-Azerbaijan relations. *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, 30(126), 143-164. [In Persian]
- Nourian, Z., & Goodarzi, M. (2021). Comparative study of Iran and Turkey's soft power in the Republic of Azerbaijan. *Central Asia and the Caucasus Studies Quarterly*, 27(116), 105-127. [In Persian]
- Rezai, D., & Rafatnejad, S. (2015). The grounds for the presence and influence of the Zionist Israeli regime in the Republic of Azerbaijan. *Regional Studies Quarterly: Israel Studies and American Studies*, 16(3), 73-107. [In Persian]